

# Прапороносці (скорочено)

Олесь Гончар

Книга перша

АЛЬПИ

Знову, як і 22 червня 1941 року, було відновлено кордони. Бійці, що проходили повз коней прикордонний стовп, повинні пройти перевірку.

Невідомо, чи живий той ворожий авіатор, який скинув бомбу на цю ділянку. А от бійці армії—визволительки за ці чотири роки зміцніли і змужніли. Це, певно, доля. "У справедливих армій доля завжди прекрасна".

I

Випускник військового училища Женя Черниш, підходячи до прикордонного посту, побачив кремезного чоловіка, який щось весело розповідав солдатам. Женя зрозумів, що він воював у цих місцях у 1941 році. Це був сержант Козаков, який втік із госпіталю, щоб наздогнати свою частину. Він зрадив, що Женю теж направили в Н—ську частину, значить, удвох веселіш буде йти. Черниш зробив зауваження Козакову щодо неохайного вигляду, але, почувши пояснення, зніяковів за свою гарячковість. Адже він з—за Волги на Україну їхав поїздом, а солдати, такі як цей сержант, місили ногами бруд фронтових доріг. Впродовж усього шляху висіли покажчики, на одному побачили букву "Л". Це була позначка потрібної частини. Козаков згадав, як бійці різних національностей впали навколішки і цілували землю, коли вступили на територію України.

Потім подорожніх застав дощ, і лейтенант Черниш накрив своєю шинеллю попутника.

II

По дорозі Козаков розповів, що родом з Донбасу, виховувався в дитбудинку.

Віддаляючись від кордону, обидва повернулись обличчям у бік Вітчизни, обіцяючи або повернутись, або загинути за неї. Проходячи повз село, побачили циганських дітей, які танцювали під бубон. Цигани улесливо схилялись перед воїнами, яким це приниження було неприємним і тому вони не зупинились. Назустріч траплялись підводи з пораненими, які просили закурити, і Козаков витрушував їм рештки свого тютюну.

На ночівлю зупинились в румунській сім'ї. Голодні діти жадібно доїдали мамалигу. Козаков згадував осиротілих українських дітей, яким наші солдати копали землянки і залишали їжу. Він погладив по голівці дівчинку, бажаючи щастя їй і всім дітям.

Сержант заснув, а Черниш не міг спати — його кусали блохи.

III

Наступного дня Козаков і Черниш вийшли на центральний шлях. Наближався фронт. Це подобалось Козакову, бо тут пахло волею.

У селі було спокійно, не чути техніки — все маскувалось від ворога. Тиша була

якась напружена. Найбільш мовчазно виглядала висота, де засів противник.

Біля штабу побачили розвідників. Вони взяли якогось важливого "язика", і за це "хазяїн" дав їм вихідний. Хазяїном звали командира полку, гвардії підполковника Самієва. Із розповідей Козакова Черниш знав, що Самієв — невисокий і дуже жвавий таджик. Черниш відрекомендувався. Його прізвище було знайоме Самієву. Він спитав у молодого лейтенанта, звідки той родом. Коли Черниш відповів по-таджицькому, Самієв аж просяяв, бо знав батька Євгена, інженера-геолога. Черниш був першим земляком, якого Самієв зустрів на фронті. Цією радістю підполковник поділився з майором Воронцовим.

Про Героя Радянського Союзу майора Воронцова ходили легенди. Від політкерівника роти він виріс до заступника командира полку по політчастині. Він був хворим, його трясла малярія, але в медсанбат він не лягав. Бійці безперервно заходили до нього зі своїми проблемами. "Воронцов ніби становив найголовнішу, невід'ємну частину складного організму полку, він був у полку, наче мати в сім'ї. Природно, що мати мусила всіх утішати, вислуховувати, лікувати, карати й підбадьорювати, а сама ніколи не падати з ніг. Вона така звична й рідна, що її не завжди й помічаєш у родині, і лише тоді, коли її не стане, всі відразу зрозуміють, що вона для них означала".

Самієв дуже багато говорив, розпитував Черниша. Його турбувало, чи готовий той до бою.

#### IV

Черниш відрекомендувався гвардії старшому лейтенанту Брянському, який йому дуже сподобався. Юнак "з туго перетягнутим станом, із білявою пишною чуприною, стоїть, облитий променями призахідного сонця. "Як соняшнику цвіту", — думає Женя про нього". Тут він познайомився з командиром першого взводу лейтенантом Сагайдою, який привів своїх бійців із земляних робіт.

Всі три офіцери пішли оглядати вогневу позицію. Бійців Брянський сам добирав із останнього поповнення. Вони, колишні колгоспники з вінницьких, подільських, наддніпрянських сіл були працюючими, знали один одного з мирних часів і називали один одного на ймення. Лейтенант був задоволений ними, бо вважав, що "найкращі воїни — це вчорашні робітники, шахтарі, комбайнери, трактористи, взагалі люди чесних трудових професій. Адже війна — це насамперед робота, найтяжча з усіх відомих людині робіт, без вихідних, без відпусток, по двадцять чотири години на добу".

Вночі Черниш не міг заснути. Він згадував матір, яка, певно, дуже хвилюється. У землянці було задушливо. Молодий телефоніст, побачивши, що Євген не спить, поскаржився, що заважають дівчата—телефоністки, увесь час викликають Брянського. Але Юрій наказав не будити, бо ні для яких "Фіалок" і "Берізок" його нема.

#### V

Ординарець Брянського вніс казанок зі сніданком. Сагайда, дізнавшись, що в казанку горох і що горілки не давали, почав дратувати Шовкуна, говорячи, що в того невірна дружина. Брянський спинив Сагайду, захищаючи ординарця.

Вже давно всі воїни потерпали без курива, але Шовкун хотів зробити приємне

лейтенанту, пропонуючи тютюн, що вислала його Килина в конверті.

Сагайда просить у Черниша адресу якоїсь вчительки, щоб написати їй листа. Про те, що він полюбляє писати будь—кому листи, знав увесь полк. Від нього Черниш вислухав історію, яку знав вже кожен воїн. Визволяючи своє рідне місто, командир побачив замість нього руїни. Будинок, де він жив, теж не зберігся. Від сусідів дізнався, що батько взимку сорок першого пішов на село з тачкою по хліб й не повернувся. Сестру вивезли в Німеччину, а кохана дівчина вийшла за німецького коменданта й виїхала з ним. Сагайда був озлобленим на весь світ: "За все поквитаємось. За все, за все! Ще заплачеш ти, Німеччино, кривавими сльозами. Все тут перетопчемо!" На що Брянський відповів: "Ми не дикі коні, щоб усе топтати... Не такими нас ждуть".

## VI

Якщо бійці не йшли копати траншей, то присвячували вечори бесіді. Колишні селяни говорили про жнива, про низьку культуру сільського господарства на заході, яка неписьменність панує навколо. Згадували свої спалені хати, дітей, яких вороги забрали на роботи в Німеччину. Дехто боявся залишитись без руки, бо для селянина каліцтво страшніше смерті. Вони з повагою ставились до своїх командирів. "— Файні хлопці, — зауважує один, дивлячись услід офіцерам.

— Молоді тільки.

— Молоді та ранні. Знаєш, скільки вже Брянський у цьому полку? Від його заснування. Шість раз поранений.

— Тож то він і білий такий: видно, кров'ю зійшов на операціях.

— А Сагайді не влучиш: коли — добрий, а коли — як звір. Особливо не люблю, як він мерзить за те, що наркомівської норми не дають... Начебто я винен. Але ще про мою Килину всяке верзти почне...

— Що йому до твоєї Килини? Хай краще своєї пильнує...

— Зате в бою з ними буде надійно. Обстріляні, не підведуть.

— А цей новий, Чорнявський — не кавказець часом? Джеркотів сьогодні по—якомусь з Магомедовим.

— Який там кавказець: Черниш... З наших, українських він, із тих, що на заслання їх при цареві гнали. Батько його нібито революційним студентом був...

— Такий поштивий і бійців називає на "ви".

## VII

Щодня рота займалась бойовою і політичною підготовкою. Політзаняття Брянський завжди проводив сам. Адже від того, як він виховає свою роту, залежатиме і успіх у бою, і поведінка кожного воїна під час наступу.

У роті був бурхливий день, бо по всьому 2—му Українському фронту пройшла звістка про присвоєння звання Героя Радянського Союзу рядовому Поліщукові, який у бою під Яссами власноруч знищив шість ворожих танків. А цей Поліщук був земляком багатьом солдатам роти Брянського. Денис Блаженко знав Поліщука особисто — разом вчилися на курсах трактористів.

Брянський пишався, що виховані ним бійці не боялися бою, а чекали його.

## VIII

Черниш лежав у траві на краю насипу і розглядав ворожі доти. Його погукав боець Гай, бо викликав командир роти, який повернувся з партзборів полку. Євген зрозумів, що мова піде про наступ. Він бачив, як ніяковів солдат, боячись бою. Гай попросив Черниша у випадку його загибелі переслати листа дівчині, бо крім неї у нього нікого не було. Брата—партизана повісили фашисти. Солдат подобався офіцерові своєю сумірністю. "Славний хлопець, — рушаючи, подумав про бійця Черниш. — Життя в нього, як струмок, чисте".

"Брянський був якийсь урочистий, інакший, ніж завжди. Застебнутий на всі гудзики, туго підтягнутий, чистий, він стояв на бруствері, справді, мов соняшнику цвіту". Він сам керував підготовкою до бою. Сповістив Черниша про наступ, поділився міркуваннями щодо своїх необстріляних бійців.

Погукавши Сагайду, він повідомив, що "концерт починається за п'ятдесят хвилин". Вони рвучно обнялись, як завжди перед небезпечним боєм, Брянський попросив бійців за нього не хвилюватись. "Є, товариші, речі страшніші за смерть: ганьба. Ганьба перед Батьківщиною. Товариші, цього бійтеся більше, ніж смерті. У кожного з нас єдома або мати, або дружина, або діти, або наречена. Вони дивляться на нас звідти, з—за Пруту. То дивиться на нас їхніми очима сама наша Батьківщина, що доручила нам відстояти її честь і незалежність".

Степ затих. Всі бійці напружено чекали команди. Аж ось загриміли "катюші". Телефоністу землянці слухав команди Брянського і передавав їх офіцерам. Женя розповів, що займався альпінізмом, комсомолець. Він якомога швидше хоче в бій, до всього готовий.

Самієв вирішив направити Черниша в роту Брянського, колишнього студента з Мінська, ветерана полку. Підполковник вважав Юрія хорошим офіцером. Після війни його необхідно буде направити в академію, бо й сам недавно її закінчив.

Згадавши, що йому потрібен третій помічник начальника штабу, Самієв запропонував цю посаду Чернишу. Хоч ця пропозиція й сподобалась молодому офіцеру, він відмовився. Йому було соромно, що досі не брав участі в боях, тому піде взводним. Юнак відчув, що після його відмови Самієв і Воронцов подивились на нього значно тепліше, по—батьківськи. Євген рушив у тому напрямку, куди його направили. Сагайда захрип, приймаючи їх. Черниш повторював ці вказівки на вогневій, але гуркіт був таким сильним, що його ледь чули. Він бачив, як ішла авіація, був гордий з того, що є сином такої могутньої держави, яка несе визволення Європі. Навкруги все гуло і свистіло, але йому не було страшно. Коли третій міномет замовк, Черниш почув це. Заряджаючого Романа Блаженка поранило, його брат Денис перев'язував рану. Брати почали просити не відправляти Романа в санвзвод — не хотіли розлучатись. Денис обіцяв сам вилікувати старшого брата, бо в колгоспі був ветсанітаром. Черниш погодився, хоча й боявся, що можуть бути погані наслідки.

## IX—XI

Час артпідготовки скінчився, і бійці почули гул на лівому фланзі. Значить, бій іде

по всьому фронту. На висоті оголилися доти, але вона і досі стояла. Молодий телефоніст Маковейчик оголосив, що піднялася піхота.

Брянський передав наказ перейти ближче до висоти, а це означало: "Вперед!". Коли бійці проходили повз Сагайду, командир із гордістю відзначив їхню силу та єдність. Побачивши пораненого Блаженка, забрав у нього лотки і пішов замикаючим. Він помітив голови солдат, які бігли в траншеї, і чув голос Хоми Хаєцького: "Ой патку мій, патку!".

Бій тривав навіть вночі, підводи везли боеприпаси й поверталися за новим вантажем. Половина воїнів роти носила ящики з мінами на вогневу позицію. Хаєцький падав після свисту кожної кулі. Бійці втомились і раділи найменшій передишці. Але треба було знову йти.

Солдати перетинали відкриту галявину. Черниш повз першим, за ним — воїни з ящиками. Дорогу увесь час перегороджували трупи, він відпихав їх, щоб рухатись далі. Кулі решетили цю місцевість. Раптом почувся крик — не дорахувались двох бійців. Черниш хотів повернутись за ними, але його опередив Гай. Обидва солдати були мертві. Гай взяв їхні документи, патрони. Дочекавшись його, всі рушили далі, але тепер вже мовчки.

На вогневій Гай відшукав Брянського, доповів про загиблих і повів людей по ящики з мінами вже у п'ятий за цю ніч рейд. Треба було знову приготуватись до наступної зустрічі з ворогом.

Ранком бій був запеклим. Кілька разів наша піхота врукопашну сходилась із ворожою. Дієвими залишались кілька німецьких дотів. Брянський сердився, коли його мінометники не потрапляли в ціль. Він увесь час занотовував щось у блокноті для подальшого аналізу бою. На його вогневій позиції все було чітко й злагоджено. Неподалік розташувався командний пункт батальйону і санітарні взводи.

Виснажені після безсонної ночі, бійці вперто били ворога. Навіть поранені допомагали. Телефоніст Маковей вже кілька разів бігав по відкритій висоті лагодити порвану лінію. Коли він з'являвся, всі полегшено зітхали: "Маковейчик! Соловейчик! Живий!" Багатьом солдатам цей ранок нагадував домівку і власних дітей, тому всі його любили.

Ось знову розрив на лінії і Маковей побіг, зубами зачистив кінці кабелю, забувши, що в кишені лежить ніж Хаєцького. По дорозі назад зустрівся з худим румуном у постолах. Обидва з переляку побігли в різні боки, залишивши зброю. Це був перший бій Маковейчика. І хоча солдати сміялись, що він не взяв "язика", хлопець радів, що залишився живий.

Нарешті висота впала. Це сталося наступного світанку.

Мінометники рушили вперед. З висоти видно було, як далеко в горах білили українські хатки. Там вже був мир.

А на цій висоті, усіяній уламками металу і трупами, ніби пройшов смерч. Брянський дивився, куди влучали міни, аналізував бій.

Гай, ідучи, нахилився і зривав пахучі кущики запашного зілля. Раптом тишу

розірвав вибух — це він наступив на міну. Обпалені вибухом волошки, які тримав мертвий солдат у руці, нагадували жмуток колючого дроту.

Далі пересувалися мовчки. Підчас перепочинку, вперше за три доби, бійці їли сидячи. Чернишеві було нестерпно гірко — смерть Гая приголомшила його. До нього підсів Роман Блаженко, який теж шкодував за Гаєм. Він міркував, що треба випікати тіло вогнем і залізом тим, хто розв'язує війни, бо вони відбирали в людей життя. "Яке то щастя дано людині! — заговорив знову Блаженко, заворожений картиною неосяжного світлого простору. — Отакий світ!.. Скільки би вистачило!.. А що з того?.. Не вміє вона його спожити!"

Черниш плакав, не помічаючи своїх сліз. Він згадав Гая, якому хотілось всіх приголубити. Це були його перші і останні сльози на війні. Подали команду рушати. Спускаючись униз, Брянський і Сагайда пустотливо ковзались по траві і про щось жваво говорили.

Через кілька днів Черниш нагадав Брянському цей епізод. Той відповів, що перебуваючи на війні, людина стає або черствою, або мудрою.

## XII

Один за одним падали румунські міста. На річці Прут війська 2-го Українського зустрілись з військами 3-го Українського фронту. З'єднавшись, вони наглухо замкнули кільце навколо кишинівського угруповання противника. Розгорталась одна з найбільших битв. Оточені війська ворога були нещадно розбиті. Інші війська двох Українських фронтів вели наступ на центральні райони Румунії. Серед наступаючих військ був і гвардійський стрілецький полк гвардії полковника Самієва.

Назустріч бійцям ішли румуни. Вони були без конвою і щасливі від того, що їх ніхто не чіпає. Дехто йшов навіть при повному озброєнні.

Старшина мінометної роти Вася Багіров підчас штурму висоти втратив усіх своїх коней. Коли Вася з Хаєцьким привели віз, запряжений парою ситих коней, Брянський з цим не погодився, посилаючись на інструкцію. Але винахідливий Хаєцький сказав, що це коні їхнього колгоспу, яким він давав ймення, назвавши при цьому жеребця Маринкою.

Самієв дозволив прийняти транспорт. Піхотному полку коні були необхідні. Сагайда теж з'явився на коні. Пішли по коней і Черниш з Козаковим. Сержант відіпхнув румунського бійця, запропонувавши коня Євгену. Маковейчик знайшов і собі підводу для телефонного кабелю. Якийсь румун забрав з підводи свої речі, залишаючи в сіні пахучі яблука. Хлопцеві здалося, що це той самий румун, з яким він зіткнувся в горах.

У Брянського тепер кожна обслуга мала підводу. Верхи на коні скакав Черниш, весело свистів канчуком у повітрі і радів з того, що він у полку.

## XIII

Місцеве населення з подивом дивилось на енергійні війська, які йшли і йшли вперед. Воїни думали, що дивізія йде на Бухарест, але потім зрозуміли, що йдуть на захід, у Трансільванські Альпи. Здавалося, що гори поруч, але добиратися до них

довелось майже добу.

Люди засинали сидючи, не дивлячись на те, що вночі в горах дуже холодно. Дивно, що нескінченний людський потік прямував не вниз, а вгору. Сагайда спав на возі у своїй кубанці, яку не скидав ні влітку, ні взимку, хоч і одержував за це зауваження від начальства. Із Шовкуном порівнявся Роман Блаженко. На ньому була чабанська шапка, бо пілотку він заховав у кишеню, боячись загубити. Він питав, де Карпати, ботам в попередню війну вбито його батька.

Повз них проскакав комбат, зриваючи і відкидаючи вбік невоєнні шапки. Роман надів пілотку, бо на всіх солдат тепер "дивиться Європа". Попереду в горах щось горіло, тому зробили привал. Бійці почали кувати коней, бо тварини увесь час губили підкови. Із-за цього їх залишали, хоч іншого транспорту не було де взяти.

Біля одного багаття, до якого підійшов Сагайда, вели розмову про красу вірності. Брянський говорив про вірність своїй нареченій, від якої вже третій рік не одержував звістки. Її звали Шурою. Вони разом вчилися на фізматі, сиділи на одній лаві. Вони так розуміли один одного, що розгадували навіть думки.

Після першого поранення Юрій Брянський одержав останнього Шу-риноного листа, в якому вона писала, що у випадку його загибелі на все життя залишиться сама. Він вірив своїй нареченій, бо вважав їхні стосунки гармонійними, співзвучними. І себе вважав однолюбом, а своє почуття до Шури — багатим і сильним.

"От чому я й говорю, що найвища краса — це краса вірності. Люди, які накидаються на все, які розмінюють свої почуття направо й наліво, по-моєму, кінець кінцем мусять відчувати себе злидарями!"

Сагайда скептично ставився до почуттів Брянського, адже за три тяжких роки люди змінюються. Невідомо, якою стала Шура, адже сам лейтенант змінився. Сагайда був певний, що Юрій любив не стільки Шуру Ясногорську, як свою студентську молодість. Брянський відстоював свою точку зору, говорячи, що почуття, обпалені вогнем, ще більше загартувались і зміцніли. "Все, все ми віддаємо тобі, Батьківщино, — промовив він раптом якимось дивним голосом ні до кого. — Все! Навіть наші серця. І хто не звідав цього щастя, цієї... краси вірності, той не жив по-справжньому".

Черниш, який бачив Брянського тільки здібним офіцером і сухим педантом, по-іншому подивився на свого бойового товариша і підтримав його. Володька Сагайда тільки сміявся, називаючи їх фантазерами.

Колони рухались вперед, горіли мости, часто приходилось переходити бродом холодні гірські ріки. Офіцери розуміли, що в Альпах можна лише наступати, відступ рівний загибелі.

#### XIV—XV

Ворожа авіація увесь час бомбила гірські райони, де зупинялись наші війська. Підчас одного перепочинку, коли Брянський показував Євгенові Чернишу свої військові дослідження і розрахунки, почався наліт. Люди ховались у траншеї.

Їх не пошкодило, але загинуло багато коней. Кінь Черниша теж лежав поранений, юнак змушений був його пристрелити.

Хаєцький і Блаженко дістали Чернишеві маленького алтайського коника, невтомного, але кульгавого. Таких в Європі не було, отже, не було і підків на них. У коня Брянського теж стерлись підкови. Обидва офіцери попросились у Самієва відшукати місцеву кузню. По дорозі натрапили на джерело, набрали води для командира у фляги.

Невдовзі знайшли село. Місцеві жителі зустріли їх співом "Інтернаціоналу", щоб виразити свою прихильність. Кузня знаходилась біля каменоломень німецького барона, на якого працювали люди різних національностей.

Ковалі добре підкували коней обом офіцерам і провели їх знову під звуки "Інтернаціоналу".

#### XVI

Командирів викликали на партійні збори. Вони були незвичайними — без протоколу. Комуністи і комсомольці мали очолити групи, які діятимуть самостійно під час взяття висоти, на якій закріпився ворог.

Невелике альпійське село було перетворено на фашистський укріп-район за кількістю дотів і вогневих точок. Підхід до села був лише один, з інших трьох боків — неприступні скелі, які треба було зробити доступними для наших бійців. Про це говорив майор Воронцов на зборах. А його всі слухались так само, як і командира полку.

#### XVII

Підполковник Самієв детально розробив план операції: перший батальйон залишався в центрі для атаки ворога, другий і третій заходили з боків, з гір. Мінометна рота Брянського діяла разом з другим батальйоном.

Вирушили після обіду, для зв'язкових залишали на деревах зарубки з літерою "Л" (перша літера слова "Ленін"). У лісі швидко темніло, тому поспішали. Через це втратили багато коней, вантаж доводилось нести на собі. З бійцями йшов майор Воронцов. Він згадав, що Черниш був альпіністом. Євгенові, обв'язаному канатом, першому довелось штурмувати гори. Внизу за нього всі переживали. Але він виявився вправним і до заходу сонця зійшов на високу гранітну брилу. Другим ішов Денис Блаженко. Потім почали своє сходження всі інші. Хома Хаєцький був останнім, коли підняли

вже навіть всі боєприпаси. Він дуже боявся, і над ним підсміювались всі бійці. Опинившись на вершині, почав філософствувати про дружбу і братство, адже відчув себе зовсім іншою людиною, здатною на подвиг.

Воронцов розповідав бійцям різні історії, підбадьорював всіх. Його вважали невтомним. Навіть на привалі він не присів. Ніхто не здогадувався, як боліли його потрощені в сорок першому ноги. Він боявся, що, сівши, може не встати через біль.

Стояла тиха, зоряна вереснева ніч. Солдати все йшли і йшли.

#### XVIII

Третій батальйон вів сам Самієв. Першими пішли розвідники на чолі з Козаковим. Вони дерлися через кущі і яруги нижче висоти, на якій розташувався ворог.



Ворожі кулеметники помітили їх. Тоді Козаков прийняв рішення залишити бійців, які удаватимуть, що готуються до штурму, а самому зайти збоку на вершину і знищити кулеметників гранатами. Він любив ризикувати й по праву командира брав собі небезпечні завдання. Коли сержант поповз, його бійці стріляли, але не могли зрозуміти, чому противник стріляє вище, не влучаючи в них.

Діставшись вершини, Козаков побачив перед собою смертника, прикутого до кулемета. Це був хорват, який хотів здатися в полон нашим військам, але, блукаючи в Альпах без компаса, знову потрапив до німців. Оскільки у фашистів було мало солдатів, хорвата не вбили, а залишили прикутим до скелі. Він не міг не відстрілюватись, бо повинен був дати живим звістку про себе. Його клували орли, пекло сонце. Козаков напоїв хорвата і розкував його. Він відчував себе значно щасливішим не тоді, коли вбивав, а тоді, коли рятував людину.

## XIX

Опівночі ракети сповістили про початок бою. Противник був ошелешений, бо не чекав цього. Попросити підкріплення німці не могли, тому що телефонні кабелі були перерізані. Це була швидка й вдала операція, якою Самієв довго пишався.

До ранку шосе було розчищене від дубових колод, якими ворог намагався зашкодити подальшому просуванню наших військ. Бійці могли вирушати далі. Перед ними знову вставали гори, а це значить, що попереду чекали нові бої.

## XX—XXI

Женя Черниш написав листа матері, де сповістив, що воює в Трансільванії.

Сидячи біля апарата, Маковейчик сповіщав, кого убито.

Від Брянського вимагали чотирьох бійців у піхоту. Він знав, що з піхоти не повертаються, а йому страшенно було шкода віддавати своїх мінометників. Лейтенант знав, яка важлива їхня роль на останньому етапі війни. Але наказ є наказ. Він призначив солдатів, серед яких був і Шовкун.

Через кілька годин Шовкун повернувся з роздробленою щелепою. Йому важко було говорити, але відправляючись у тил, просив Брянського поберегтись, бо йому погане снилося. На це Брянський відповів, що від своєї долі не вбережешся. Юрій попросив Черниша у випадку за гибелі взяти собі його планшет із розрахунками. Це допоможе Євгену у подальших боях.

Аж ось йому повідомили, що німці атакують. Брянський зрозумів маневр противника — відрізати частину військ, що досягла висоти, і знищити її. Він підняв свою роту в атаку. Зі словами "За Батьківщину!" бійці погнали ворога. Зав'язалась рукопашна битва. Черниш бачив, як упав Юрій, але не зупинився. Ніхто не затримався, але всі кричали нове гасло: "За Брянського!".

Черниш припинив біг тоді, коли побачив попереду свого солдата з піднятим автоматом. Він зрозумів, що висоту взяли. Це був перший бій, де Черниш зустрівся з ворогом віч—на—віч.

## XXII

Оглядаючи тіло Брянського, офіцери зрозуміли, що загинув він від осколка власної

гранати, яка розірвалась дуже близько. Осколок пройшов через серце. З кишені його гімнастерки витягли фотографії старої матері і красивою дівчини—нареченої. У другій кишені знайшли закривавлений партквиток. Ховали Брянського вночі, з усіма військовими почестями, які тільки були можливі. Воронцов виголосив промову, бо для нього Брянський був не тільки фронтовим другом, з яким йшов від самого Сталінграда. Цей хлопець був ніби сином.

Командування ротою прийняв Сагайда.

Черниш був приголомшений смертю свого найвірнішого фронтового друга. Подумки звертався до нареченої Брянського, закликав її бути вірною коханому.

Наступного ранку якийсь молодий сапер на кам'яну брилу, під якою було поховано Брянського, наніс вказівку з буквою "Л" і стрілку, що вказувала на захід.

### XXIII

За хребтом, через який перейшли бійці Сагайди, розстелилась рівнина, хоча вдалині ще синіли гори. Воїни зупинились у містечку серед мальовничих південних садів. Вони мились, спочивали, ласували фруктами, відсипались після важких боїв. Через містечко йшли танки — наші і румунські (румуни разом із радянськими військами йшли звільняти від ворога свою територію).

Черниш із Денисом Блаженком пішли до Воронцова, щоб одержати рекомендацію в партію. Отримавши її, відчували, що у них збільшилось відповідальності та обов'язків, але це не псувало святкового настрою.

Надвечір пішов дощ. Всі зрозуміли, що це надовго, бо осінь вступила у свої права. Не хотілося виходити з приміщення, але прийшов наказ наступати.

### XXIV

Батальйон повільно посувався вперед. Твань не давала рухатись швидко, ноги вгрузали в грязь. Сподівались вийти на шосе, а довелось перетинати його. Всі промокли до кісток, бо плащ—палатками покривали міномети. Зупинившись біля залізничного насипу, почали копати окопи, але надійшов наказ знову рухатись далі, бо німці відступали.

Здалеку виднілась багряна сопка. Наблизившись, зрозуміли, що то палаючий маєток, в якому вцілів лише панський будинок. З хліва вискочило обсмалене лоша — худоба горіла живцем.

### XXV

У другій половині дня пронеслась чутка, що румуни тікають і оголяють фланг. Неспокійно було в окопах за маєтком. Побачивши ворожі транспортери, піхотинці почали панікувати. Черниш на спостережному пункті коригував вогонь. На телефоні біля нього сидів Роман Блаженко. Євген намагався зупинити відступаючих піхотинців, аж доки не впав. Його поранило в голову і в бік. Роман виніс його з поля бою і заніс у маєток, що був вже набитий пораненими бійцями. Вони були оточені.

Сагайда силою заставив всіх підкорятись його командам, бо солдати були з різних батальйонів. Довелось навіть вдарити старого кулеметника, щоб зайняв оборону на дверях. Сагайда порозставляв воїнів біля вікон і наказав обороняти будинок.

Поранений Черниш попросив пити, і Блаженко пішов у підвал шукати для нього воду. У підвалі було багато речей, які охороняв господар будинку, старий граф. Він був страшенно здивований, що його не грабують. Роман знайшов компот із черешні і пішов напувати Євгена.

Один з бійців знайшов вино і напився. Його визнали зрадником, але не вбили. Він сам вирішив спокутувати свою провину за пияцтво і пішов за кулемет замість пораненого бійця. Старий кулеметник, що спочатку не слухався Сагайди, був смертельно поранений у живіт. Помираючи, він попросив у командира прощення.

#### XXVI—XXVII

Козаков, лежачи біля дверей, роздумував про свою єдність з рідним полком.

Роман Блаженко, цілячись у ворога з вікна маєтку, згадував дружину і малих дітей. Потім написав на стіні записку для брата Дениса, не сподіваючись залишитись живим.

Тим часом Сагайда полагодив рацію і передав своїм, що вони в маєтку, викликають вогонь на себе. Денис Блаженко командував ротою і посилав вогонь за координатами Сага йди. Вже два транспортери на подвір'ї горіли. А Черниш лежав і марив. Перед ним були піски і караван, який вів Брянський. Потім він, уже непритомний, почав віддавати команди.

#### XXVIII—XXX

Німці, залишившись без транспортерів, пішли в атаку, намагаючись захопити будинок. Бій кипів запеклий. Поранені заряджали ріжки в диски автоматникам.

З'явився старий граф з маринованими фруктами і водою, почав пригощати бійців. Черниша теж напоїли вволю. У хвилини просвітлення він сховав під себе маленьку гранату, боячись потрапити у полон.

Сагайда вперше за всю війну відчув себе відповідальним за всіх людей, що були в будинку. Раніше він тільки виконував накази, а думав за нього Брянський. Тепер все змінилось. Прибіг Козаков, доповідаючи, що наші війська пішли в атаку.

На подвір'я вскочив танк; гітлерівці, злякавшись, бігли в напрямку будинку, їх зустрічав кулеметний і автоматний вогонь.

Назустріч піхотинцям із будинку вискакували солдати і приєднувались до своїх.

Санітари вносили з маєтку поранених.

Сагайда йшов назустріч нашим військам. Денис Блаженко спочатку відрепортував йому, що з ротою все гаразд. Лише потім спитав про долю брата, про Черниша. Сагайда заспокоїв бійців вісткою, що Євген живий.

Черниш передав Романові Блаженку свою гранату. Потім румунські санітари поклали його на візок разом з якимось румунським сержантом. У голосі сержанта було щось знайоме. Це був той самий румун, у якого Черниш відібрав коня.

Роман провів лейтенанта й пішов наздоганяти своїх.

На будинку хтось встиг накреслити літеру "Л" з позначкою на захід.

Книга друга

ГОЛУБИЙ ДУНАЙ

Шура Ясногорська стояла в кузові машини і, держачись за кабінку, щоб не впасти, милувалась навколишньою красою. Осінь вкрила золотом Трансільванію. Дівчина була сповнена радості в очікуванні зустрічі з коханим, адже свого нареченого Юрія Брянського вона не бачила сорок місяців. Про те, що Юрій воює поруч, вона дізналась від Шовкуна, який потрапив до неї

в госпіталь. Вона розпитувала про коханого в ординарця і вже наступного дня попросилась служити поближче до Брянського.

Гори зачарували Шуру своєю красою. Особливо вразила висота 805. Артилерійський технік, який був її супутником, розповів, що саме на цій висоті їхня дивізія понесла найбільші втрати. Машина обігнала колону танків. На одному з них дівчина прочитала напис "За Батьківщину! Вперед!". Вона не здогадувалась, що це були останні слова Юрія.

## II

Шура згадала ті роки, які вона провела без нього. Коли Брянський добровольцем пішов на фронт, вона влаштувалась на роботу в мінський госпіталь. Брат, що залишився для підпільної роботи в Мінську, сповістив її про загибель їхніх батьків під час евакуації.

Під час нападу німецької авіації на госпіталь Шуру поранило. В санітарному ешелоні її відправили на лікування.

Переїхавши через Волгу, Шура вийшла на милицях на станцію. Знайшла свій вагон і вже в купе розплакалась. Її сусідом виявився політрук Воронцов, який теж був поранений. Він заспокоїв дівчину. Сльозами горю не допоможеш, треба видужувати та гнати ворога з рідної землі.

Одного разу у вагоні зав'язалась цікава дискусія — один із бійців розповідав про свої довоєнні ловеласівські пригоди. Політрук присоромив солдата й розповів легенду про лебедину вірність: лебеді паруються один раз, і коли один гине, другий каменем падає вниз.

Ідучи в машині, Шура чомусь згадала саме про легенду і вирішила розповісти її Юрію.

## III

На місце розташування дивізії приїхали тоді, коли вона вже рушила далі. Технік сердився, бо не міг знайти позначку, де шукати своїх. Довго бігав, доки знайшов літеру "Л".

Розпочався дощ, Шура залізла під брезент і заснула. Вранці вона прокинулась від того, що машина зупинилась. Попереду машина фронтової редакції наскочила на міну, і журналісти збирали розкидані несподіваним вибухом шрифти. Дівчина зрозуміла, що затримка надовго, і вирішила долати відстань пішки.

По дорозі вона зустріла підводи, спитала про розташування полку Са-мієва. Від літнього бійця дізналась про смерть Брянського. Враз дівчина відчувала свою самотність. "Шура, зойкнувши, підняла руки. Важкі хмари швидко рухались над нею, здається, над самою головою. Тепер вона могла ридати, битись, кричати, бо вона була одна в цілому

світі".

Зібравшись із силою, дівчина дійшла до ферми, на якій розташувався полк, зайшла в сад, обхопила мокре дерево і заплакала. Всі її сподівання на щастя раптом зникли.

До неї підійшов старшина і запропонував допомогу. Дізнавшись, що вона шукає Брянського, незнайомиць сказав, що він з його роти. У Шури з'явилась надія, що Юрій живий, але відповідь солдата її ще більше засмутила.

#### IV

Старшина Багіров був відважною людиною. У свої двадцять п'ять років він вже встиг побувати скрізь: працював у Заполяр'ї, був у Монголії і на Уралі.

Башкир за національністю, Вася Багіров кохався на конях, здобував їх для своєї роти. Його конокрадство йому прощали, бо не було йому рівних у бою. Він був таким завзятим, що одного разу з—під носа у німців викрав польову кухню з кашею, щоб нагодувати своїх. В останню чергу він думав про себе, перш за все піклувався про роту і про Брянського. Тому з глибокою повагою поставився старшина до нареченої свого загиблого командира. Він познайомив Шуру з товаришами. У кімнаті висушили її шинель, напоїли чаєм, а коли вона заснула — навіть начистили чоботи.

Прокинувшись, дівчина вийшла на веранду й почула розмову двох бійців про історичну місію воїнів—кулеметників. Вони весь час говорили про Брянського, наче він був живий.

#### V

Шурине прибуття в полк сприймалося по-різному.

Майор подбав, щоб дівчину відправили служити в третій батальйон, де служив Брянський. Молоді офіцери, що прибули в полк після смерті Брянського, почали залицятись до командира санітарного взводу. Вони увесь час прикидались хворими, і вона змушена була ходити на виклики в різні роти.

Одного разу її викликав комбатів старший ад'ютант, капітан Сперанський. Хоча його вважали відважним офіцером, Шурі він чомусь не подобався. Зрозумівши, що він здоровий, дівчина назвала його хамом. Бійці підслухали їхню розмову, і скоро про цей випадок уже знав майор Воронцов.

Прийшовши у батальйон, він навідався і в Шурину землянку, наказав поставити їй пічку, бо у вогкій землянці дівчина мерзла. Замполіт пригадував їхню зустріч у поїзді і дівочі сльози. А вона нагадала йому легенду про лебедину вірність. На що Воронцов відповів: "А в людей так не може кінчатися. Хіба наші інтереси обмежуються цим? Лебідь!.. Лебідь бачить тільки пару, своє озеречко, а людина — ого—го! їй видно куди ширші обрії! І назад, і вперед. Хіба є хто на землі крилатіший за людину?"

Воронцов мав розмову зі Сперанським. Комбатові наказав провести бесіду з іншими молодими офіцерами, які часто "хворіли".

Після цього випадку Шуру Ясногорську почали називати Вірною. З особливою прихильністю вона ставилась до бійців із роти Брянського. їй імпонувала їхня щирість і те, що вони ніколи не переступали недозволеної межі, ставлячись до неї з пошаною.

#### VI

Хома Хаєцький за роки служби дуже змінився. З полохливого солдата він перетворився на розсудливу хоробру людину. Як і всі мінометники, дуже любив спілкуватися з майором Воронцовим, який був всім бійцям як батько, допомагаючи у вирішенні будь—яких власних проблем. Коли дружина Хаєцького написала, що бригадир не дає їй соломи, щоб покрити дах, Воронцов написав листа в колгосп. Тепер у сім'ї фронтовика більше не протікала стеля. І хоча дружина йому писала про суто господарські проблеми — про телицю та про вівцю — Хома мало цим проймався. Зараз його цікавила доля Європи. Боєць часто звертався до уявних європейців і давав їм поради. Над ним потішалися, але любили. Коли Хаєцький був на завданні, товариші навіть вечеряти без нього не сідали. Хому цікавило все: і яка ширина асфальту на дорогах, і чому залізничні колії у нас ширші, ніж на заході.

## VII

У перервах між боями проводилось навчання з воїнами, які становили поповнення. Всі готувались до взяття Будапешту. Бійці скаржились, що їх дивізія воює лише в малих населених пунктах. Офіцери заспокоювали їх, запевняли, що фронт — це не завжди столиці.

Іноді хлопці вдавалися до хитрощів. Так, одного разу Воронцов помітив, що розвідники виїхали в поле кіньми. Майор дивувався таким навчанням. До того ж, бійці поїхали в бік винокурні. Він вирішив перевірити. Виявилось, що коні і розвідники були п'яні. Привівши хлопців до тями, Воронцов відправив їх на завдання, а ранком наступного дня вони привели до майора молодого угорського офіцера. Полонений розповів про обурення угорських офіцерів фашизмом, про засилля німців у їхній країні, а потім поскаржився на розвідників, які заставили його, офіцера, козиряти радянським солдатам. На це майор Воронцов відповів, що козиряти радянському солдатові, рятівникові Європи, не соромно для офіцера гинучої армії.

## VIII

Майже одночасно з різних госпіталів повернулися Шовкун и Черниш. Коли Шура побачила Шовкуна, то відразу забрала його до себе санітаром.

Євген знову прийняв свій взвод. Бійці дуже щиро прийняли його. Він був живою історією їхніх перемог і втрат у далеких Альпах. Доки Черниш лікувався, у полк прийшло йому звання лейтенанта і орден Червоного Прапора за висоту 805.

Зустрівшись із Шурою, Черниш почувався ніяково, боявся зробити їй боляче, адже всі їх розмови могли стосуватися лише Брянського. Дівчина ждивилась на нього оцінююче, хотіла зрозуміти, чим він завоював Юрієву дружбу. Юрій Брянський загинув влітку, а коли Шура познайомилась із Чернишем — падав перший сніг.

## IX

Після артпідготовки піхота вирушила в атаку. Шура Ясногорська вперше бачила бій. Спочатку вона вважала, що бійці повинні були бігти. Але вони впевнено і повільно йшли. Це було незрозуміло дівчині, поки вона не вирушила слідом за ними. По—перше, перед нею було засохле поле, рясно полите дощами. Бійці і підводи з боєприпасами бовтались у багнюці. По-друге, йти до шосе треба було близько десяти кілометрів.

Найважче було мінометникам — підводи з мінами грузли, наче в трясовині. Коли піхотинці дісталися твердого ґрунту, мінометники ще стояли на місці. Хуторяни дали їм волів, але худоба не слухалась бійців. Самі ж мадяри порозбігалися.

Господар хутора, в якому зупинились бійці, дуже довго і щиро прощався з Хомою Хаєцьким. Селянин із селянином завжди порозуміються. Хома розповідав про Батьківщину з великою гордістю і любов'ю. До того ж він умів переконливо говорити. У чужій країні Хаєцький počував себе повноважним представником своєї держави.

Вася Багіров, шукаючи кращу дорогу для підвод із боєприпасами, поїхав через виноградники, але натрапив на міну. Втративши коня, він повертався пішки і придумав план. "З усіх шести підвод вибрати найміцніших коней, запрягти в один віз й тягти його таким цупом по шосе. Потім так само брати другий, третій, доки не виволочуть до останнього".

Цей метод підхопили всі і дуже скоро на Будапештське шосе виїхав весь транспорт з боєприпасами.

Х

Йшли запеклі бої. Офіцери жартували, що з усіх радянських військ — вони найзахідніші, бо найближче підійшли до Буди. У столиці почалась паніка. Багатії тікали на захід, а бідні люди в села, в пошуках хліба.

Одного разу на подвір'я, де зупинився Вася Багіров зі своїми бійцями, зайшов якийсь старий і запропонував свою допомогу на кухні. Заради жарту куховар дав йому завдання нарубати дров, вибравши для цього немалу колоду. Угорець не вмів цього робити.

Бійці сміялись над несподіваним гостем, вважаючи його капіталістом. Але він виявився художником, який втік від арешту за свої свавільні думки.

Солдати чуйно поставились до старого, нагодували його. З розповіді дізналися про те, що думають прості угорці про радянську армію і як ставляться до існуючого в країні режиму. У Ференца, так звали художника, у столиці залишилися донька і онук. Одного разу він показав бійцям свої малюнки, на яких зображувались руїни всесвітньо відомих архітектурних пам'ятників.

Хома попросив художника намалювати його портрет. Ференц виконав просьбу, зобразивши Хаєцького на баскому коні, за що був запрошений до обіду.

ХІ

Відступаючи, ворог мінував за собою шляхи. Мінометники рухались полем. Вони знали, що скоро знову буде бій. Але в Євгена Черниша був піднесений настрій. Він або не розумів, чому так, або не хотів навіть собі у чомусь зізнаватися. Він згадав свою останню зустріч із Шурою, коли розповів їй, що впорядкував записи Брянського і відправив їх у наркомат. Він захоплювався думками Юрія, і Шура була йому за це вдячна. Настрій Черниша помітив лейтенант із батареї Саша Сіверцев, з яким вони знаходились на лікуванні в госпіталі і разом повернулись у полк. Женя пояснив свої почуття. Це було прагнення побачити Дунай.

Кожний з бійців згадував річку, біля якої ріс: Саша Сіверцев — Неву, Маковейчик

—Дніпро.

Раптом воїни побачили підводу, якою правив Шовкун. На ній лежали поранені Шура і Сперанський. Сперанський підірвався на міні. Коли дівчина виносила його, її поранило в руки та стегно. Шовкун знайшов у мадяра підводу і повіз обох до госпіталю.

## XII

Німці покладали на Будапешт свої останні надії.<sup>1</sup> Це місто було найкрупнішим залізничним і автомобільним вузлом, який оберігав Німеччину з півдня. Тому фашисти стягували сюди численні війська. Але наші їх оточили.

Наприкінці грудня 1944 року по всій лінії фронту армійські радіостанції звертались до оточених німців, пропонуючи прийняти парламентарів з ультиматумом: щоб зберегти угорську столицю і уникнути жертв, фашистським військам гарантувались гуманні умови капітуляції.

Але обох парламентарів фашисти підступно вбили. Наші воїни кипіли від гніву. Охоплений полум'ям, Будапешт п'ятдесят днів здригався від гарматних ударів.

## XIII—XIV

Запеклі бої велися на вулицях угорської столиці. У таких умовах навіть штаб знаходився на передовій. Командир роти Кармазін кожного мінометника перетворив на вогневіка, бо їздові тут були не потрібні.

Фашисти засіли на кладовищі, і наша піхота не могла їх звідти вигнати. Черниш коригував мінометну стрільбу з будинку, який зайняв його взвод. Він зрідка перегукувався із Сашею Сіверцевим, який стояв з другого боку горища. Вороги вцілили в дах, і хлопці ледве не загинули. В очікуванні

підкріплення вони згадували свої рідні місця. Саша розповідав про своє рідне місто Ленінград, захоплювався панорамою Будапешта, яку нещадно нищили фашисти. Він умів шанувати красу, бо до війни закінчив школу і хотів стати художником. Найбільше обурення викликало в нього руйнування мостів.

На поміч піхотинцям прийшли дві самохідки й протаранили стіну кладовища. Піхотинці пішли на штурм. Черниш підтримував їх мінометним вогнем. Бій тривав до вечора, тому пожежі над містом ставали яскравішими.

Євген вів спостереження з даху будинку. Для того щоб ввести в бій свої міномети, йому треба було вирубати кілька каштанів. Командир роти, Іван Антонович, наказав Хаецькому знайти сокиру і пилку.

Наших бійців скрізь супроводжував художник Ференц, який був їм за перекладача. Цього разу Ференц із Хомою спустився в бункер, де сховалися від обстрілу мирні жителі. Люди звели лемент, бо думали, що будуть їх катувати пилками і сокирами. Ференц заспокоїв будапештців. Дізнавшись, що збираються вирубати каштани, жінки попросили залишити дерева заради дітей. Цей безперспективний район угорського міста такий забруднений, що ніде і малюкам погратися.

Іван Антонович зважив на прохання місцевих жителів і набув серед них неабиякої шани.

Ференц із тугою дивився на палаючий Будапешт, бо це було його рідне місто, яке



він увіковічнив у багатьох своїх роботах.

#### XV—XVII

Тривали запеклі бої за кожную вулицю, кожний квартал, кожний будинок. У готелі "Європейський" засіли вороги. Вибити їх послали найвід-важніших бійців, серед яких був і Хома Хаецький. Керував цією завзятою групою старшина Вася Багіров. На завдання він відбирав собі напарників по знайомству. На війні у радянських воїнів існувала лише одна привілея — на небезпечне завдання йти першими.

Вася Багіров зі своїми бійцями розбудив Ференца. Той познайомив їх із другом—пролетарем. І вони повели солдатів підземними бункерами до готелю, з якого треба було вибити німців. Проважатими були також сестра пролетаря і дівчина—хорватка Марічка.

Вони опинились на підвір'ї готелю, на даху гаража. Попереду в них був важкий нічний бій.

Старшина розподілив свою штурмову групу на різних поверхах готелю. Собі і Хаецькому залишив найважчий, перший. Поки Багіров закидав гранатами кімнати, Хаецький відчиняв завалені вхідні двері, щоб впустити основну масу бійців. Брати Блаженки, що штурмували третій поверх, захопили ворожий міномет і продовжували відстрілюватись.

#### XVIII—XX

У Будапешті тривали запеклі бої. Наші війська посувалися повільно; командний пункт тепер теж перемістився на перший поверх взятого готелю.

Артилеристами командував Саша Сіверцев. Із самого ранку він був радісний і збуджений. Привітавшись із Чернишем, він продовжував слідкувати за панорамою бою. У поле його зору потрапив німецький "фердинанд", пофарбований у білий колір. Саша хотів уже віддати команду, як його поранило. Він затулив обличчя руками і скомандував: "Бий!".

Бійці підскочили до свого командира і жахнулись: Саші Сіверцеву вивернуло з орбіт очні яблука. Бійці перенесли пораненого в готель. Шовкун взявся його перев'язувати. Саша усвідомлював, що трапилось, бо увесь час повторював, що то була остання в його житті панорама. Дізнавшись, що "ферди-нанда" спалили по його наводці, Сіверцев просив бійців берегти свою гармату.

Від Шовкуна Євген дізнався, що Сіверцева поранило і відправлено в сан-роту. Черниш переживав за те, що сталось. Саша найбільше боявся втратити зір, бо хотів після війни побачити свій Ленінград, мріяв вивчитися на художника.

Хтось вигукнув, що на вулицю прорвався ще один ворожий танк. Бігцем повертаючись на передову, Женя Черниш зустрів художника Ференца. Той розглядав затоптану чобітьми свою картину. На полотні був зображений один із перших угорських витязів. Художник сказав, що не буде реставрувати картину, бо запланував безліч нових тем.

У залі з'явився санітар, який відправляв Сіверцева. Поранений передав через нього записку для Черниша. Незнайомим жіночим почерком було написано про

переживання Саші. Він порівнював свою долю з долею Павла Корчагіна, бажав своєму другові дійти до Дунаю і дожити до Перемоги, пообіцяв писати на полк.

Через деякий час Черниш вирішив навідатись у бункер до Ференца, щоб подивитись його роботи. Євгена обігнали дві дівчини, які несли шматок мерзлої конини (місцеві жителі голодували). Вони звернулись до офіцера з пропозицією, від якої юнак почервонів: дівчата просили хліба, пропонуючи себе. Черниш згадав Шуру, адже був впевнений, що, навіть помираючи з голоду, вона б не продалась.

Женя застав художника за роботою: Ференц малював. Потім він показав Чернишу свій альбом. На одному аркуші було зображено Сашу Сіверцева з підписом "Рятівник".

Увечері Черниш попросив куховара Гришу роздати залишки супу місцевим жителям. Люди стали у чергу, і Гриша, намагаючись нікого не обділити, насипав їм страви. Коли яка—небудь із жінок просила добавки для своїх дітей, він перепитував у натовпу, чи правда це. І тільки у разі ствердної відповіді додавав і на дітей. Коли дійшла черга до спекулянта, Гриша виштовхнув його з черги.

## XXI

Перехоплена німецька шифрограма повідомляла, що оточені війська втрачали навіть посадочну полосу для літаків. Боєприпаси тепер скидалися у величезних мішках, але, більшою мірою, вони потрапляли до наших.

Бої були запеклими. Дуже часто наші бійці повторювали подвиг Олександра Матросова. На угорських полях залишилося безліч зруйнованої німецької техніки.

Командний пункт батальйону Чумаченка знаходився у приміщенні комісійного магазину. Бійці знайшли там патефон і безліч платівок, серед яких були і наші. Солдати знайшли платівку з піснею "Побратався сокіл" і почали дружно підспівувати. Виявилося, що у Шовкуна дуже хороший голос. Спів заважав Чумаченку розмовляти по телефону, і ротний Іван Антонович наказав "концерт" припинити. Патефон замовк, а пісня все лунала, її співала вся вогнева. Скінчивши розмову, Чумаченко зацікавився піснею, і сам завів патефон.

Іван Антонович тим часом розглядав перехоплену батальйонними розвідниками карту. Виявилось, що це була карта не Угорщини, а Чернігівської області. Він впізнавав свої рідні місця, дороги, якими їздив на вчительські наради, знаходив помилки. Карту свого бойового шляху складав сам, щоб передати потім дітям.

## XXII

Іван Антонович одержав наказ стріляти. Блаженкова обслуга, всупереч наказові берегти боєприпаси, втратила замість п'яти сім мін. Черниш заступився за бійця.

Рантом на вулиці показався німецький танк. Євген всупереч забороні ротного, схопив гранати і побіг на вулицю. Він, "зціпивши зуби, пошпурив гранату. Вона вдарилася в борт. Невже втече? Невже вискочить?.. Черниш пошпурив другу. Граната гримкнула під гусеницею, гусениця, сповзаючи, потяглася за машиною, мов гадюка, танк повернувся боком і застопорив. Відчинився люк, стала підійматися з нього чорна хромована рукавиця. В цей момент звідкись артилеристи дали по борту, і танк вибухнув, як бомба".

Черниш повернувся на вогневу. А вночі Іван Антонович разом із Чума-ченком проводили з ним бесіду — командири не повинні допускати марних жертв. Проте Чумаченко розумів молодого командира, адже і сам він в юні роки ризикував життям навіть у мирні дні. Працюючи на електромережі електриком, ходив усувати пошкодження під напругою в тисячі вольт.

Офіцери говорили про вартість людського життя, що краще за все пізнається на фронті. Можливо, саме тому бійці вміють цінувати дружбу.

На подвір'ї розірвався снаряд, і офіцери пішли подивитись, чи нічого не скоїлося. На посту стояв Блаженко, всі останні бійці спали біля мінометів, їхні плащ—палатки посивіли від морозу.

### XXIII

Більшу частину Пешту вже було звільнено. Полк Самієва штурмував майдан перед Парламентом. Мінометники кілька разів змінювали позицію, — і врешті—решт зрозуміли, що ризикувати не варто, бо могли влучити у своїх, які щільно зійшлися з ворогом. На одній ділянці передової німці вирвалися вперед і відтіснили штурмовиків. Тоді Черниш попросився у командира роти підтримати товаришів. Іван Антонович дозволив. Євген повів своїх бійців в атаку. Звичні до вуличних боїв, вони відважно били ворога.

Хома Хаєцький побачив автоматника й зненацька кинувся на нього. Після короткої сутички німець упав із високої кручі в Дунай. Вороги здавались у полон, їх було дуже багато. Вони з білими прапорами колонами проходили вулицями угорської столиці. Солдати згадували про те, як у сорок першому році їхні автоматники десятками гнали наших бійців. Тепер ситуація змінилась: наші воїни женуть фашистів сотнями.

### XXIV

Після бою мінометники разом з іншими бійцями зайшли в будинок Парламенту. Ференц пішов за ними. Він пишався багатством пишних оздоблень, красою мармурових колон, оксамитових меблів. Але кожне слово художника болем відгукувалось у серці Черниша. Адже Саша Сіверцев ніколи не побачить цієї краси. Євген згадував Гая і Брянського, які ніколи не повернуться, Шуру, яка тимчасово вибула з їхніх лав.

Спускаючись сходами з верхньої палати Парламенту в нижню, Черниш почув голос Хоми Хаєцького, який під регіт бійців повчав Ференца, як треба правити країною. Звертаючись до уявних міністрів, він говорив: "Ходіть—но сюди, маю з вами бесідувати. Буду свого допевняти. Отже, фашистів ми допіру виперли в Дунай. Місця вам вільні. Будь ласка, мерсі, займайте... Але знайте, що тепер Хома не захоче, щоб ви знову гнули фашистську політику і загинали її на війну. Хіба дарма я всю Мадьярщину до самого Дунаю своїми шанцями перекраював? Хіба дарма не вернулись у нашу Вулигу Олекса, і Штефан, і кум Прокіп? Ні, ой ні... Тепер я буду пильно до вас прислухатися. Не захочете жити миром та ладом, буде вам гірко, як сьогоднішнім офіцерам. Не посміхайся, Ференц, не суши до мене зуби. У мене ще в самого такі, що цвях перекушу. І рука ще не мліє. Та й сини ще дома ростуть червоні, мов калина, та дужі, мов дубці! Я їм пишу, аби—сь дивились з нашої Вулиги і на Дунай, і за Дунай, і на весь білий світ".

Багіров з'явився з повідомленням, що батальйон рушає далі.

З Буди на звільнений Пешт били німецькі гармати. Один снаряд потрапив у Парламент, руйнуючи купол і безцінні статуї.

## XXV

Воїни лаштувалися до маршу. Після вечері група бійців розвела вогнище в якомусь гаражі. Люди сушили одяг, пили чай прямо з казанків. Серед присутніх були Черниш і Воронцов.

Солдати говорили про те, скільки різних цікавих речей у цій країні, але ніхто не прагнув щось придбати. Найголовніше завдання для них сьогодні — закінчити війну. Всі замислились. "Видно було, що думають вони не кожен про своє окреме, а про єдине, однакове у всіх. Це був момент тої глибокої задушевності, яка так часто з'являється біля солдатського вогнища міжлюдь-ми, що пройшли вкупі довгу, важку путь і зріднилися в боях. І радості, і болі, і спогади, і мрії для них давно вже стали спільними, як у дружній сім'ї".

Черниш одержав першого листа від Шури. Вона писала, що разом із Сашею Сіверцевим часто згадує полк, хоче швидше повернутися. У її пам'яті золота сопка, на якій загинув Юрій, але вона відчуває себе щасливою, бо щастя — це не тільки веселощі, а поняття значно глибше. Хто мав свій полк і свій прапор, розуміють, що таке щастя.

Женя дочитав листа. Бійці одержали команду шикуватись. Прапорonosців викликали стати першими в колоні. Вони довго ще йтимуть, стискаючи зброю. "Золотий вінчик прапора, погойдуючись, буде весь час поблискувати над головами бійців".

Книга третя

ЗЛАТА ПРАГА

I

Весна була ранньою. Під сонцем висохли солдатські шинелі і стали трохи легшими. Шляхи були сухими і курними. Але бійцям подобалась ця курява, бо вони чекали весни. Особливою була ця весна для Маковея — молода кров грала в його жилах. Він готовий був закохатись у кожную дівчину. Вся рота хвилювалась за молодого телефониста, коли він надовго зникав. У хлопця в голові були лише мрії. Порівнявшись із Романом Блаженком, який часто любив вести мову про дружбу і взаємодопомогу, Маковей розповів йому про словацьких красунь, яких бачив на вулиці. Він зізнався, як зустрів одну дівчину, а потім виявилось, що то був хлопець, який перев'язував коня.

Старші віками бійці навчали Маковея як сина, щоб не знайомився з іноземцями, бо через такі спілкування гине багато наших солдатів. У дівочий одяг вдягається безліч ворогів.

Хома Хаєцький тепер став старшиною, бо Васю Багірова і ще кількох бійців взяли у полк прапорonosцями.

Сонце йшло на захід і утворювало чудове золоте саяво у хмарах. Кожен воїн, дивлячись на небо, бачив щось своє. Хома уявив трактор, Маковей — місто. Можливо, саме такою і є насправді Злата Прага, про яку так часто чули тут солдати.

## II

Обов'язки старшини значно змінили Хому Хаєцького. Одного разу він одержав безліч нарікань від Івана Антоновича за те, що стояв на посту замість їзових. Ротному було приємно, що Хаєцький чуйно ставиться до товаришів, але можна обійтись без перевантаження.

Хома став значно упевненішим у собі. Коли війська пересувалися через гори, дощі лили нещадно. Скориставшись тим, що машини з боєприпасами наздогнали мінометників, Хаєцький вирішив завантажитись. Підводи негайно було звільнено від особистих речей товаришів і навіть ротного. Персональні інтереси для старшини тепер стали на останньому плані. Головне завдання зараз для нього — турбота про воїнів. Через місяць Хома повністю при звичався до своєї почесної місії і виконував накази сумлінно. Пересування військ стало значно кращим, бо стежки повисихали і долались легше. До того ж, місцевість Словаччини дуже нагадувала Україну, а це підбадьорювало наших воїнів.

## III

Сагайда зовсім недавно наздогнав свій полк після госпіталю. Проходячи якось селом, він почув розмову двох солдатів: "Ось ти кажеш, Мартинов, помста, зненависть... А по-моєму, не лише зненависть, а й любов рухає армії вперед..." Ці слова нагадали Сагайди Брянського.

На окраїні села до Володьки підійшла стара жінка, запросила його до своєї господи. У хаті було дуже бідно, але чисто. За ширмою спала зовсім юна дівчина, одягнена і взута. Стара поскаржилась, що донька дуже хвора, напівсвідомо одягається, щоб іти в гори (вона партизанила і в горах застудилася). Потім господиня розповіла про солдата—росіянина Стюпу, який воював у цих краях. А тим часом прокинулася дочка господині Юлічка. Дівчина ласкаво звернулася до Сагайди: "Братку!.."

## IV

Хома весь день ходив по селу, пропагував колективізацію. Його терміново викликав майор Воронцов, який боявся, щоб Хаєцький не наговорив зайвого й не вскочив в якусь халепу.

На виклик політрука він прийшов у супроводі кількох селян, які підтримали свого нового друга, погоджуючись із правильністю його суджень.

Потім Хома пішов муштрувати та одягати поповнення.

## V

Після зустрічі з Юлічкою Сагайда по-іншому почав дивитись на світ, почав любити людей, неначе відкрив у собі щось нове і незбагненне, якісь невідомі раніше почуття. Навіть обличчя бійців стали йому ріднішими.

Звернув увагу, що всі бійці і офіцери переодяглися у літню форму. Іван Антонович саме приміряв нові чоботи, але, відчувши, що вони важкі, знову взув старі, залишивши обнову на День Перемоги.

У Сагайди після госпіталю не склалися стосунки з Кармазіним. Він знав раніше Івана Антоновича як командира сусідньої роти. А тепер не зміг вибачити колишньому

вчителів його посади, бо вважав, що ротою Брянського має керувати не така людина. Тому Сагайда тепло ставився до тих бійців, які воювали саме з Брянським, і зневажав усіх новачків.

Іван Антонович повідомив, що надійшло поповнення, але у взвод Сагайди не дав жодного солдата, залишаючи там колектив колишнього складу.

Новачки йшли під командуванням Черниша. Сагайді це було образливо, адже відчувалась недовіра до його командирських здібностей щодо виховання молодих бійців.

Прийшов Маковей, розповідав про своє братання зі словацькими партизанами. Виявилось, що він теж чув про партизанського вожака росіянина Стюпу, який загинув місяць тому у Татрах. Прізвища героя ніхто не знав, але всі були впевнені, що відгукнеться сім'я загиблого на його пісні, які співали у цих краях.

## VI

Полк знову знявся в похід. Десять попереду вже клекотів бій.

Сагайда був відвертим із командиром взводу бронебійників Герасимом Теличком. Він довіряв йому свої потаємні думки після зустрічі з Юлічкою, з ним радився, з ним жартував, кепкуючи з Івана Антоновича. Але розмови його вже не були злими. Навіть про командира роти він не думав погано, промовляючи: "Як не кажи, а він — Антонович — теж чесно протоптав свою тисячу кілометрів, щоб визволити оцю Грінаву... Трудяга, віл!"

Про Черниша Сагайда теж відгукнувся тепло, по-дружньому. Для нього не було таємницею, що Євген кохає Ясногорську, пише їй холодні сухі листи, вважаючи, що не має морального права кохати наречену загиблого друга.

Сагайда не засуджує Черниша, а навпаки, радить освідчитися дівчині. "Тут справа серйозна... Коли вже Євген не може переламати себе, коли це для нього "перша й остання..." Коли й вона його щиро серцем обрала... То тут потрібен інший підхід", — філософствував він. Володька вважає, що справжньою чистою любов'ю не можна образити пам'яті Брянського. Юнак ставив себе на місце загиблого друга. "Гинучи сам, я хотів би, щоб моє кохання було як прапор, підхоплене іншим і чесно пронесене ним далі, крізь усе життя... Щоб у ваших почуттях билось моє почуття, щоб у вашій вірності жила моя вірність", — вголос міркував Сагайда.

Черниш ішов мовчки і думав про Ясногорську. Він і хотів, щоб вона швидше повернулася, і боявся її повернення.

Попереду, зовсім близько, розгорнувся бій, бійці вже тримали зброю наготові.

## VII

Євген одержав листа від Сіверцева. Саша не почував себе сліпим, бо поруч із ним знаходились люди, які пережили на війні ті ж страхоття, що і він. Листа під його диктовку писала медсестра Ліда. Саша відчував себе нескінченно багатим від того, що у нього були бойові друзі, були спогади, є Батьківщина. Він вважав, що на цій війні здобув значно більше, ніж втратив, бо відчував себе переможцем і визволителем. Проїжджаючи через знайомі місця, Сіверцев сприймав їх як рідні. Рідними вважав і

визволених людей. Сашу переповнювали найкращі почуття, він вважав щасливими тих, кому ще доведеться піти у бій.

### VIII

Черниш готував до бою новачків. Він дуже хвилювався за молодих, недосвідчених хлопців. Серед них було кілька вже бувалих солдатів, які повернулись із госпіталів. Але були й такі, хто вперше тримав у руках зброю. Один з бійців, рядовий Ягідка, усі вісімнадцять років свого життя витратив на найми. Почуваючи себе відповідальним за долі ввірених йому людей, Черниш намагався підняти дух кожного окремого воїна. Він наголошував на необхідності збереження фронтової дружби. Наприклад, Ягідка вважав себе самотнім і нікому не потрібним. Черниш розвіяв його песимістичний настрій, довівши значущість кожної людини не тільки на війні.

### IX—X

У Воронцова з Самієвим тривала коротка суперечка щодо того, де мають знаходитись прапороносці. Самієв доводив, що без прапора немає полку, тому прапороносців слід поберегти. Воронцов же хотів переправити їх першими, щоб підтримати дух солдатів підчас наступу.

Бійці одержували останні вказівки щодо бою. На переправі найголовнішими знаряддями будуть не кулемети, а весла, хоча передбачалася зустріч з ворожими танками.

Аж ось надійшов наказ виступати в бій за Мораву.

Десанти швидко кинулися у човни. Вони досить уміло орудували веслами, але вороги почали обстрілювати їх із мінометів та гармат. Люди опинились у воді. Черниш наказав їм хапатись за його човен. Він плив повільніше, щоб солдати могли врятуватись. Аж ось після вибуху човен пішов на дно. На щастя, всі бійці виринули — берег був близько. Черниш подивився на своїх новачків як на рідних — зрадив, що всі живі.

### XI—XIV

Хаєцький не міг чекати. На його підводах були боеприпаси, а за Мора-вою кипів бій.

Начальник переправи їх не пропустив. Треба було шукати інший міст. Хома хитрощами іншим шляхом переправив підводи.

Довелось довго шукати свою роту. Коли дісталися до місця призначення, дізналися, що Івана Антоновича вже вбито, доповідати треба Чернишеві.

Бій був такий запеклий, що Маковей не міг вискочити зі своєї ями, щоб полагодити розірваний зв'язок.

Поранені кликали на допомогу, боячись, що їх залишать. Майор Воронцов заспокоював їх, хоча полк повинен рухатись тільки вперед.

Командири і рядові бійці розуміли, що для багатьох із них це буде останній рубіж. Підкріплення не було. Можна було зайняти оборону в лісі ліворуч, але тоді б оголився увесь правий фланг. У той момент, коли було особливо важко, Воронцов викликав прапороносців. Самієв спочатку розлютився, але потім виструнчився і віддав честь

прапорів. Цей прапор відразу підняв дух бійців у полку.

Фашисти пішли у наступ танками. Підкріплення нашим військам не надходило. Аж ось нарешті прибіг солдат і повідомив, що прийшла підтримка — винищувальний протитанковий артилерійський полк. Воїни піднялися в атаку...

#### XV

Смерть Івана Антоновича приголомшила бійців. Завжди розсудливий, він користувався особливою повагою. Нікому не спадало навіть на думку, що Кармазін може загинути. Коли його не стало, бійці почали звертатись зі своїми проблемами до Черниша. Євген за короткий строк завоював довіру і повагу у своїх товаришів.

Незабаром прийшов і наказ на призначення Черниша командиром роти.

Минуло кілька днів. Наші війська увійшли на територію Австрії. Атаки стали короткими і, більшою мірою, нічними. Бункери, в яких колись розливалось вино, стали схованками для фашистів. Здавалось, що все навколо дихало війною.

#### XVI—XVII

Підчас штурму великої залізничної станції Хаєцький вирішив будь-що дістатися своєї роти, а не маскуватись у вибалку. "В такі хвилини Хому нестримно тягло до своїх вогневиків. З ними на передньому краю, у самому серці бою, він відчував себе певніше й безпечніше, аніж у справді—таки безпечним, необстрілюванім вибалку, але без них, без своїх вогневиків". Він скомандував їздовим швидко перетинати залізничну колію. Зруйноване селище не подавало ознак життя. Хома зупинив підводи і пішов далі сам. У кінці вулички біля сараю він побачив якісь постаті, кинувся до них, а потім раптом стрибнув у воронку, зрозумівши, що то німці. Вороги вовтузились біля замка, чимось обливали дерев'яну будівлю.

Автоматна черга пронизала більшість фашистів. Інші кинулись урозтіч. Хома побіг до вже палаючого будинку, відчував, що там люди. Збивати замок довелось уламком рейки. Люди вискакували з приміщення і бігли в степ. Очі їх були скляні від жаху. Лише худеньке дівча зупинилось, зрозумівши, що це радянський солдат, і погукало всіх інших. Через кілька хвилин Хому обступили люди різних національностей, яким він врятував життя. Серед них були поляки, словаки, українці, росіяни, французи і один араб.

Хома показав людям звільнену територію, і вони пішли на схід. Дівчину, яка першою зупинилась, звали Зінкою, вона була з України. Всі в'язні були цивільними людьми, завезені в Німеччину на роботи. Дізнавшись про наближення наших, фашисти вирішили знищити їх. Якби Хаєцький спитав прізвище дівчини, то дізнався б, що то була єдина сестра Сагайди, яку він мріяв розшукати.

Хома вночі добрався—таки до своїх, розповів їм про злодіяння німців.

У вільні хвилини він проводив зі своїми їздовими політзаняття: знайомив з тим, що відбувалося на фронтах. Розповідав, що фашисти переодягалися в цивільний одяг, і вимагав від їздових обережності.

#### XVIII—XX

У Берліні над рейхстагом вже майорів червоний прапор, а тут, на кордоні Чехії і



Австрії, йшли запеклі бої. Ворог перестав бути якимось великим з'єднанням, а являв собою величезні банди.

Бійці копали окопи. Під час артпідготовки Черниш готував себе до командування вогневими трьох рот. Треба випробувати новий метод швидкісної стрільби.

Євген поставив у перший взвод Сагайду, там з новачками було важче. А його обстріляний взвод передали молодому офіцерові Маркевичу.

Невдовзі від Шовкуна всі дізнались, що повернулась Ясногорська. Погляди всіх бійців звернулись до Черниша. Він почервонів і, нічого не сказавши, повів солдатів на стрільбище.

Згодом після занять командири рот відпочивали на вершині пагорба. Очі Євгена були спрямовані на дорогу — він чекав Шуру. Раптом пішов дощик, заgrimів перший весняний грім. Черниш згадав, як рік тому вони тамували спрагу дощовою водою, яку збирали у плащ—палатки, як ділив він її з Брянським.

Раптом Євген почув дівочий голос — Шура була вже в розташуванні його роти. Бійці погукали Черниша. Він привітався з дівчиною, зніжковів. Але поруч були дружні підбадьорливі погляди його бійців. Євген відчув, що вони розуміють його почуття і підтримують. Вся рота радіє, що між Чернишем і Шурою зароджується кохання.

Коли Шура з Шовкуном йшла приймати взвод, то увесь час згадувала своє перебування в госпіталі. Там їй не вистачало Євгенових листів. Вона сердилась, що він так рідко і лаконічно писав. А коли побачила його, то все забула. Потім Шуру здолали суперечки. У Шовкуна вона спитала, чи правильно поводитись на вогневій. Але Шовкун заспокоїв її, бо за неї і Євгена раділа вся рота.

## XXI

Шура пообіцяла мінометникам прийти на вечерю. Але їй довго не було, і Черниш сам пішов по неї у санітарний взвод. Дівчина з санітарами вже йшла на вогневу — там мало прийти поповнення. За ці кілька годин вона змінилась, уникала розмови з Євгеном. Здавалось, що між ними назавжди став Брянський.

## XXII

На передову надходило поповнення. Танки почали тіснити підводи Хаєцького. Спочатку старшина сварився, а потім пішов знайомитись із сусідами. Розповідав танкістам про свій винятковий полк, про обдарованих командирів і бійців. Виявилось, що бригада танкістів нітрохи не гірша за полк Самієва. Вони запевнили Хому, що це останній бій. Розмова про закінчення війни заполонила думки Хаєцького. Повертаючись до своїх, він поділився новиною з Маковеем, який у цей час мріяв про Шуру (вдень підчас відвідин їхньої роти вона привселюдно жартома розцілувала хлопця). Телефоністові було цікаво, що особливого Ясногорська знайшла в Чернишеві, обравши його після смерті Брянського. Розглядаючи лейтенанта, який заглянув у його окопчик, Маковей для себе відзначив, що Євген — найкращий з офіцерів полку.

З передової почали надходити перші поранені. Черниш дізнався від них про Шуру, турбуючись за її життя.

## XXIII—XXIV

Перед боєм Хаєцький вперше в житті стояв у повний зріст, не боячись вибуху чи ворожої кулі. Від цього він зріс у власних очах.

О шостій ранку розпочався бій. Мінометною підготовкою керував Черниш, вперше було застосовано його метод швидкісної стрільби, який дав дуже хороші результати.

У цьому бою підчас форсування австрійської річки всі роди військ злагоджено виконували свої функції, підтримуючи один одного.

Черниш побачив попереду Ясногорську і пішов їй назустріч. Маковей прагнув привернути увагу дівчини до себе, та вона його не чула.

Проходячи повз убитих солдатів ворожої армії, Шура морщилась, уявляючи, що серед них є ті, хто в 1941 році розпочинав цю війну.

## XXV—XXVII

Визволене чеське місто з радістю зустріло переможців. Хома жваво спілкувався з місцевим населенням.

Робітники заводу сказали, що хазяїн підприємства втік, а союзницька авіація розбомбила завод після того, як німців вже не було. Чехи вболівали за свої підприємства, бо вони мали залишитись народові.

Пообіцявши розібратись, Хома наздогнав Воронцова. Той пояснив старшині, що великим капіталістичним державам не вигідно, щоб у таких країнах, як Чехія, розвивалась промисловість. Але домовити вони не встигли, бо політрука викликали в штаб.

У розмові з Козаковим Хаєцький дізнався про антифашистське повстання у Празі. Саме туди відправлявся тепер полк Самієва.

Вийшовши на шосе, бійці зрозуміли, що наші танки вже в місті, але не втрачали надії і самим стати на допомогу повстанцям. Розвідники вирвались далеко вперед. Але полк чомусь затримувався за поворотом. Це непокоїло Козакова.

"Коли б Козакова запитали, де кінчаються його суто службові, офіційні справи і де починаються особисті, то він тільки здвигнув би на це плечима. В полку для нього вже давно все стало особистим. Однополчани були йому кровною ріднею, зброя — ремеслом, прапор — родинною святинєю". Тому, почувши на узліссі позад себе наростаючу стрільбу, він із розвідниками помчав назад.

Бійці стріляли в небо, обіймали один одного, над головами майорів прапор полку. Це була довгождана Перемога.

Самієв наказав припинити стрільбу, бо треба берегти патрони. Групи німецьких військ відмовились капітулювати і йшли на захід. Їх треба було наздогнати. Так що зброя була ще потрібна.

Але навколо вже був мир. Чеські дівчата завітчали Шуру вінком і стрічками. Хаєцький віз у сідлі двох чеських дітей. З Ягідкою вітався старий чех. Люди братались із визволителями. Наших бійців тут чекали. Сагайда згадував загиблих, особливо Брянського.

Настрій у всіх був піднесений. Раптом почули команду, що праворуч з'явилися ворожі танки. Це було 9 травня.

## XXVIII—XXIX

Ворожа колона наближалась на полк Самієва. Можливо, вона нашвид-коруч була зібрана із залишків недобитих угруповань. Це був ворог, який не думав капітулювати.

Полк приготувався до бою. Частина бійців, яка відірвалась від основної маси, не відчувала небезпеки і занурилась у лісі. Там була і Шура.

Передній німецький броньовик почав стрільбу по узліску. Заревли гармати...

Колону було розбито, але остання частина фашистського угруповання ринулась у ліс. Самієвці оточили ворога, змикаючи кільце. Есесівці вперто боронилися. Серед наших було багато поранених. Але після короткого бою мінометники взяли в полон більше німців, ніж було їх самих. Маковей захопив генерала і дуже цим пишався.

На шосе було людно, по долині бігали стривожені осідлані коні. Маковей впізнав Щуриноного коня.

Шовкун із забинтованою головою, з очима, повними сліз, йшов назустріч мінометникам. На солдатській плащ—палатці автоматчики несли Ясногорську.

Шура перев'язувала комбата, коли фашист двома розривними кулями вистрелив їй у спину. Заквітчана вінком, який не встигла зняти під час бою, Шура лежала спокійна і вродлива. Поруч неї йшов убитий горем Черниш.

Маковей не міг прийти до тями — смерть дівчини приголомшила його.

Всіх загиблих у цьому бою поховали в одній братській могилі, визначивши дату: 9 травня 1945 року.

Черниш порівнявся з Маковеем. Вони стали ближчими один одному, бо обидва любили Шуру.

## XXX

Злата Прага в день Перемоги була і справді золотою. Тріумфували місцеві жителі і воїни—визволителі.

Всі люди світу по=новому тепер дивились на наших бійців. Солдатармії—визволительки, він — "великий справедливець, він власними грудьми захистив народи світу, по яких могутні розбійники мали пройти потопом".

А полк Самієва йшов празькими вулицями. "Монолітною, зімкнутою колоною, при розгорнутім прапорі, обличчям до сонця... Таким пройде він через Прагу, на льоту карбуючи по стінах чеської столиці свої славетні указки. Таким вилетить він за місто, в золоту імлу далеких, незнайомих доріг. Випробуваний всім.

Готовий до всього".